

Kósa László: *Fürdőélet a Monarchiában.*
Budapest: Holnap Kiadó, 1999. 272 p.

Kósa László könyve a modern turizmus egyik korai, széles körben elterjedt jelenségét, a „fürdőre járást” boncolgatja. Közelebbről az Osztrák–Magyar Monarchia gyógyfürdői körül kialakuló szabadidőkultúrát veszi szemügyre, ezzel bővítve a századforduló kultúrája iránti fellendült érdeklődésből születő kötetek körét. Noha a „fürdőre járás” jelenségét több korábbi tanulmány is önálló témaként kezelte, ezek fókuszában mindig egyazon korszak, a reformkor állt (Antalfy 1984; Hudi 1989; Petneki 1982, 1991). A dualizmus kori fürdőkultúra e nagy volumenű és részletes feldolgozása hiánypótló munka – talán nem véletlen, hogy a könyv a magyar kiadással párhuzamosan német fordításban is napvilágot látott. A kötet a színes borítóval, a szöveget illusztráló számtalan, kifogástalan minőségű reprodukcióval vonzó kivitelezésű, s amint azt az impozáns külső sejteti, nem egy szűk olvasói réteg számára íródott.

A könyv címét is viselő „fürdőélet”-et a szerző a kötet bevezető fejezetében az Osztrák–Magyar Monarchiára „jellemző társadalmi jelenségként”, a hétköznapiól eltérő „sajátos életmód és magatartásként” írja le (5. p.). A dualizmus kori fürdőélet bemutatására azonban nem csupán a polgári rétegekre jellemző életmód tartozékaként, hanem az „emberiség legrégebbi műveltségi javai” közé sorolható fürdőkultúra tágabb kontextusában kerít sort. E tág kontextus követelményeinek engedve Kósa László kísérletet tesz arra, hogy a kor fürdőkultúráját minél átfogóbban mutassa be, és kitérjen sokoldalú művelődéstörténeti, intézménytörténeti, orvostudományi és társadalmi vonatkozásaira is, mindvégig szem előtt tartva a könyv középpontjában álló, „szabadidejét töltő polgárt” (6. p.). A kötet egyes fejezetei e különböző szempontokból kísérik meg a fürdőkultúrát körüljárni: a fürdőéletet létrehozó alapvető társadalmi-tudományos-intézményes változásoktól a fürdőtelepülések szerkezetének és társadalmi közegének bemutatásán keresztül a konkrét fürdőhelyeken zajló mindennapi élet körvonalazásáig. A 19. század fürdőkultúráját taglaló tanulmányokat a néprajzi és művelődéstörténeti műveiről ismert szerző korábban is közreadta már (Kósa 1993, 1995, 1997), ezek közül a fürdőlisták összehasonlító elemzése e könyvben módosíthatlanul került közlésre (Kósa 1997).

A bevezető fejezetben a szerző nagy lépésekkel haladva követi a Monarchia fürdőkultúrájának kialakulásához vezető változásokat. A fürdőélet 19. századi fellendülését a felvilágosult abszolutizmus uralkodói intézkedései, az arisztokrácia utazási szokásait elsajátító polgárság és a természeti környezet iránti megváltozott szemlélet alapozták meg. Az utazás új céljait, a gyógyforrásokat a korban mind a népi hiedelemvilág, mind a katolikus hit kultikus tisztelettel övezte. Amikor azonban a szemléletmódbeli változás „teret hódított”, a források körül – amint azt számos példa illusztrálja – a babona, a természetkultusz és a víz hasznosításának szándéka szent és profán elemeket egyaránt vegyítő kultúrát hozott létre.

A „Polgári igények és a tudományok fejlődése” című fejezet részletezi az uralkodói és főrendi intézkedéseket, melyeket a fürdőhelyek infrastrukturális fejlesztése érdekében a 19. század folyamán hoztak. A legmagasabb körök fürdőpártolása – amint az később, a polgári igények taglalása közben kiderül –, az uralkodócsalád tagjai és az arisztokrácia fürdői jelenléte a szabadidő eltöltésének divatos fejezetét nyitotta meg a társadalom szélesebb rétegei számára. A „fürdőre járás szokásának” kialakulásához nem pusztán a mintaadó társadalmi réteg követése és a társasági élet vonzereje, hanem a polgárosodó rétegek formálódó mentalitása, az egészség jelentőségének felismerése – valamiféle ésszerű, racionalizált életmód fokozatos kibontakozása – vezetett.

A fürdőre járás hátterében húzódtak meg a 19. században újszerű tudományos felismerések, amelyek a vizek vegyelemzésével ezek gyógyászati felhasználásához, valamint a fürdőkhöz, fürdővizek ásványtanához (balneológia) kapcsolódó egyesületek megteremtéséhez vezettek. Az intézményesülés folyamatáról, a tudományágak szerinti specializálódásról és neves tudósokról e fejezet részletezett áttekintést ad. A fokozatos specializálódásnak tulajdonítható – a könyvben „Fürdők és nyaralóhelyek bővülő kínálata” címszó alatt ismertette – a különböző típusú fürdőhelyekhez más és más gyógyhatások társítása és a gyógymódok differenciált alkalmazása. Így váltak bizonyos hegyvidéki helyszínek (a ma már idegenül hangzó „klimatikus gyógyhelyek”) és az ott alkalmazott „légkúra” a tóparti, tengerparti és városi fürdők mellett az orvosok által előírt kúra részeivé. Az 1870-es évektől homogén építészeti stílusban, klasszicista ízlés szerint alakították ki a fürdőhelyek épületeit (lásd „A fürdő mint település”). A fürdőtelepülések szerkezetükben is hasonlóságot mutattak: a település szállodáival és fürdőházaival, majd a század végétől elszaporodó magánvilláival a forrás köré épülve ölelte körül a kutat, a gyógysetára kialakított sétányt és az angolparkkal rokon „kurparkot”. A kiengedezés idején azonban még nem voltak adottak azok a feltételek, amelyek a gyakran távoli fürdőre utazás kényelmét, egyáltalán lehetőségét biztosították volna. Ezért a közlekedési viszonyok és a közbiztonság javítása (lásd „A fürdőélet rendje” fejezetet), az egyházi és arisztokrata tulajdonban levő fürdők bérbévétele vagy megvásárlása, „polgári hasznosítása” (lásd „Gazdasági kérdések, birtok- és tőkeviszonyok”), valamint a megfelelő ismeretterjesztés, reklámozás (lásd „Ismeretők, kalauzok, reklám”) szükségesek voltak a tömeges utazás és nyaralás körülményeinek megteremtéséhez.

Amint azt a szerző bevezetőjében is hangsúlyozza, a vendégek részéről a fürdői életet a gyógyulás és szórakozás igényei alakították. E kettős kíváncsalmom kiszolgálására a fürdőhelyek a gyógykúrák és unaloműző programok széles választékával várták a vendégeket: a szórakozási lehetőségeket napközben zenekar és könnyű olvasmányok, heti rendszerességgel megrendezett „táncos összejövetelek”, sportprogramok, kirándulások és egyes fürdőhelyeken színház is biztosította (lásd „Kultúra, szórakozás”). „A kúra” című fejezetből megtudhatja az olvasó, hogy a fürdőorvosok hogyan képzelték el az ideális gyógykúrát és hogyan építették fel a dietetikai, ivó-, fürdő- és levegőkúrákból a fürdőhely napirendjét. A fürdő típusától függetlenül minden kúrára egységesen jellemzőek voltak azok az előírások, amelyek a napi időbeosztástól a fürdői szolgáltatások adókötelezettségén (kurtaxa, zenedíj) keresztül a fürdők erkölcsiségére és az illemre felügyelő passzusokat is tartalmaztak. Ezek a szabályok a legtöbb fürdőhelyen társadalmi helyzet szerint megkülönböztetve kísérelték meg a vendégeket besorolni, s ennek megfelelően alakult a díjszabás, illetve jártak a szolgáltatások.

Mindez azt támasztja alá, hogy a „családias” légkörrel csalogató fürdőismertetőik érvelése ellenére a fürdőhelyek „számos területén kifejeződhetett a társadalmi hierarchia” (lásd a „Társaság és a társasági élet” című fejezetet, 162. p.). A társadalmi állás szerinti megkülönböztetés a fürdők életében több szférában is jelentkezett, hiszen még a kiegyezés után is számos fürdőhelyen léteztek „úri-”, „polgári-” és „parasztfürdők”, és a társadalmi rangnak megfelelően más-más összegre rúgott a „kurtaxa” is. A „csön-des, lehetőleg visszavonuló, takarékos életvitelű nyaralás” és a dzsentrí szellemiségével azonosított „föltűnni vágyó hedonista fölfogás” (159. p.) összetűzése gyakran keltettek feszültséget a fürdő társadalmán belül, melyet a korabeli fürdőorvosi tanácsadók és illetékesek leleményesen próbáltak kiegyenlíteni. A fürdőhelyi konvenciók hasonlóképpen ellensúlyozni próbálták az „osztályszellem” e megnyilvánulásait, többek között a „table d’hôte” bevezetésével, amely megkerülte az étkezésnél megszokott szer-tartásos ültetés rendjét.

A Monarchia gyógyfürdőinek közönségéről számtalan forrás tudósít. Kósa először a neves fürdővendégekről, a származási és a politikai elitről, művészekről, tudósokról és pénzemberekről tájékoztató visszaemlékezéseket és a fürdőtelepüléseken fennmaradt dokumentumokat veszi sorra (lásd „Híres fürdővendégek”). Ahogyan azonban kiemeli, a fürdőhelyek közegét alapvetően „névtelen” vendégek tömege hozta létre, s „A fürdő-közönség társadalmi összetétele” című fejezetben a vendégeket számba vevő „fürdőlis-ták” vagy „kurlisták” elemzésén keresztül tesz kísérletet arra, hogy ezt a világot részle-tesebben feltárja. A fürdőlisták foglalkozást alapul vevő összehasonlításából kiolvasha-tó, hogy az egyes fürdőhelyeket milyen rétegek részesítették előnyben, továbbá hogyan cserélődött, alakult át egy-egy fürdőhely jellegzetes társadalmi közege. A szerző figye-lembe veszi mindazokat a – nehezen rekonstruálható – tényezőket, amelyek a kurlisták összeállításánál érvényesültek és statisztikai kiértékelésük pontatlanságát okozzák, így összevetésük pusztán általános benyomást adhat a fürdőhelyek társadalmi változásai-ról. Talán nem meglepő Kósa végkövetkeztetése, miszerint az Osztrák–Magyar Monar-chia fürdőhelyein a „társadalom vagyoni és foglalkozási szerinti középső rétege”, ezen belül is az értelmiség, a kereskedőréteg és a hivatalnok dzsentrí domináltak (223. p.).

Kósa László könyve hatalmas forrásanyagot görget; bázisát hivatalos fürdőhelyi do-kumentumok, fürdőismertető folyóiratok és orvosi kézikönyvek, látogatólisták, szépiro-dalmi művekből vett idézetek, tárcák és naplórészletek alkotják. A felhalmozott forrás-anyag mennyisége, sokrétősége mélyreható könyvtári kutatómunkára és a kutatási te-rület részletes ismeretére vall, amelyek egy átfogó elemzés tartópillérei lehetnének. A terep feltárásának alapossága ellenére azonban a „Fürdőélet a Monarchiában” nem tu-dományos igényű elemzés. A jegyzetek között hiába keresnénk elméleti szakirodalmat, idegen nyelvű feldolgozásokat, a turizmus e formáját kontextualizáló másodlagos iro-dalmat. Arra, hogy a mű komoly kutatómunkára támaszkodik, a könyv végén csupán egy körülményesen kezelhető jegyzetapparátus emlékeztet. Az érdeklődő olvasó tovább-lapozva csalódottan tapasztalhatja, hogy a további kutatásokat elősegítő bibliográfia, névmutató és az illusztrációk részletes jegyzéke hiányoznak a kötetből – és még így is szerencsésnek vallhatja magát, mert a német nyelvű kiadás jegyzetek helyett mindössze egy válogatott olvasmányjegyzéket mutat fel.

A szöveg stílusa mindvégig leíró. Ez a jelleg az idézett szövegeket a fejezetekben felvetett témáknak megfelelő koherens egységekké formálja, de egyúttal elmaradnak a

szövegekben rejlő értelem-összefüggésekre és a kontextusra való következetes reflexiók. Különösen a források műfaji kavalkádja kívánná ezt meg, hiszen már a fenti felsorolás is számos irodalmi műfaj bevonását tükrözi. Így azonban az elbeszélésbe emelt szövegek nem jelenthetnek többet előre megfogalmazott állítások puszta illusztrációjánál. Nemesgyszer szembesül az olvasó azzal, hogy a szerző ismerősként köszönt egy-egy gyakran citált szemtanút: „Mangold doktor a jóságos öreg fürdőmester hangján szólalt meg” (158. p.), esetleg saját összegző véleményének ismertetése helyett fordul egy-egy idézethez: „...alighanem igaza volt az eseményeket reálisan szemlélő Boleman Istvánnak” (164. p.). A forrásokkal szembeni engedékenység minden fejezetben kísért, hiszen a közös szálra fűzött idézetek összefüggéseiből nem értelmezések, hanem általánosító megjegyzések születnek. A könyvön végigvonuló példák sora emiatt sokkal inkább a történelem- és irodalomtankönyvekből jól ismert személyiségek életrajzát bővíti művelődéstörténeti adalékokkal, szórakoztató anekdotákkal.

E szellemiséggel cseng össze a szöveg közvetlen, már-már hétköznapi nyelvezete; a szerző nem bajlódik bonyolult szerkezetekkel, hanem könnyeden kalauzolja végig az olvasót a gyógyfürdők birodalmán. Mindezek a tulajdonságok és az illusztrációkra fektetett erős hangsúly is sejtetik, hogy a könyv nem egy szűk szakmai réteget céloz meg, hanem ismeretterjesztő szándékkal egy szélesebb olvasóközönség megszólítására apelál. A könyv olvasására az a közkeletű érdeklődés tarthat számot, amely az újabb század fordulójáról visszapillantva összehasonlításra, méricskélésre sarkall. A szerző néhány mentegetődző szóval az epilógusban le is szögezi: „Ez a könyv nem a nosztalgikus érzelmek fölkelte és nem az idill utáni vágy bátorítása céljából íródott” (254–255. p.). E törekvés ellenére a fejezetek többségében nem találkozhatunk olyan távolságtartó attitűddel, amely eloszlatná a joggal felmerülő gyanút, s így nem ritkán szentimentalizmusba hajló tónus vonul végig a sorokon.

A jóindulatú attitűdnek tulajdoníthatjuk azt is, hogy a bevezetőben „jellemző társadalmi jelenségként” leírt „fürdőre járás” a könyv végére nem telítődik olyan tartalommal, amely többletjelentéssel ruházná azt fel a kikapcsolódás, szórakozás és gyógyulás elemi igényeinek kielégítésénél. A könyvet lapozgatva ennek ellenére számos, a fürdőre járást szükségletkielégítéssel indokló megközelítésen túlmutató, elszórt megfigyelésre bukkanhatunk. Mindenképpen említésre méltóak ezek közül a fürdői életben számos területen megnyilvánuló, a hétköznapiéltől eltérő magatartásformákra vagy a fürdői mindennapokat tagoló, s a megszokott társadalmi életet szervező normarendszertől eltérő szabályok érvényesülésére (s ezek betartására vagy megszegésére) utaló megjegyzések. Ugyanitt érdemel figyelmet a néprajzi érdeklődést rendszerint felkeltő, s az egyik fejezetben egy rövid kitérő erejéig érintett viszony az „öslakosok” és a „nyaralók” között. A helybeliek mindennapi életét és kultúráját nyilvánvalóan befolyásoló, a fürdőidényben beállító idegenek hatása, másrészt pedig az érkezők számára új tapasztalatként jelentkező találkozás ébresztheti fel a kíváncsiságot. A források böngészése során hasonlóképpen bontakozik ki a korabeli fürdőre járó társadalom árnyaltabb képe, amikor a szerző a nemi különbségeket, a nyaralás és presztízs összefüggéseit, a fürdőre járás szokásrendszereiben jelentkező társadalmi különbségeket érinti. Kósa több helyen kísérletet tett arra, hogy megvilágítsa a szabadidejét fürdőhelyen töltő középrétegek háttérben meghúzódó tágabb összefüggéseket, de a történeti-szociológiai háttér elnagyoltsága miatt ez elmaradt.

A társadalmi különbségekre és a fürdőre járás gyakorlatának szimbolikus dimenzióira leginkább a fürdőlistákat összevető fejezetből következtethetünk, amely a többitől elütő alapossággal bánik a felhasznált forrással – ezzel némiképp meg is bontva a könyv összhangját. A fürdőlisták kiértékelése is érezteti, hogy a tárgyalt koron belül a fürdőknek sajátos topográfiája alakult ki. A szerző érdeklődése ez alkalommal elsősorban az egyes fürdőhelyek társadalmi felépítése felé irányult, de értékeléséből kiviláglik, hogy a dualizmus korában a fürdők látogatásának konvenciói bizonyos fürdőhelyek favorizálását nagyobb presztízzsel ruházták fel, és ennek megfelelően reprezentálódtak a sajátos társadalmi közeggel bíró helyek. Közelebről szemügyre véve, az amúgy száraz szám-
sorokat közlő kurlisták beszédesekké válnak, ha figyelembe vesszük azokat – a szerző által is részletesen taglalt – szubjektív tényezőket, amelyek a kitöltés során a fürdő vendégeit vezérelték. A vendégek bejelentkezéskor gyakran magasabb foglalkozási kategóriákba sorolták magukat, mint ahogyan valós társadalmi állásuk megkívánta volna, s mivel e listák a fürdői közönség közkézen forgó olvasmányai voltak, ebből a fürdői világban átmenetileg hasznosítható előnyökre számíhattak. Ezekből az elszórt forrásokból és a mindennapitól eltérő magatartásformákból arra következtethetünk, hogy a fürdőhelyeken ideiglenesen kialakuló közösségek sajátos struktúrákat mondhattak magukénak, amelyek az átmeneti jellegből adódóan a társadalmi szereprepertoár rugalmas(abb) kezelését engedték meg, és – feltételezhetjük – nagyobb játékeret biztosítottak a felemelkedő rétegek számára. A fürdői élettel és általában a szabadidő eltöltésével szemben állított elvárásoknak bizonyosan része volt ez a tudás.

A felvetődő kérdések nyilvánvalóan további kutatásokat kezdeményezhetnek, és a forrásokból adódó bőséges lehetőségek kihasználása újabb köteteket tölthetne meg. Mindazonáltal kedvvel forgathatják Kósa László könyvét mindazok, akik kíváncsiak arra, hogy miként nyaralt a Monarchia polgára száz évvel ezelőtt.

IRODALOM

ANTALFFY GYULA

1984 *A reformkor Balatonja*. Budapest: Panoráma.

HUDI JÓZSEF

1989 *A balatoni fürdő kultúra a reformkorban*. In *Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásaiból* 1988. Bilkei Irén, szerk. 109–135. Zalaegerszeg: Zala Megyei Levéltár.

KÓSA LÁSZLÓ

1993 *Fürdő kultúra és természetszemlélet kapcsolata a felvilágosodástól a 20. század elejéig*. In *Európa híres kertje. Történeti ökológiai tanulmányok Magyarországról*. Kósa László és Várkonyi Ágnes, szerk. 201–222. Budapest: Orpheus Kiadó.

1995 *Magyarországi vendégek csehországi fürdőhelyeken*. Prágai Tükör 3:35–43.

1997 *A fürdővendégek társadalmi összetétele a kiegyezéskori Magyarországon*. In *A hétköznapok historikuma*. Dusnoki-Draskovich József – Erdész Ádám, szerk. 76–108. Gyula.

PETNEKI ÁRON

1991 *Múzsák szabadságon. Az idő múlásának kultúrtörténete a magyarországi fürdőhelyeken (1815–1848)*. Helikon 1–2:240–249.

1982 *A magyarországi gyógyfürdők idegenforgalma és vendéglátása a XVIII. század végén és a XIX. század elején*. In *A Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum Évkönyve*. Borza Tibor, szerk. 146–161. Veszprém: Veszprém Megyei Nyomda Vállalat.